

Prilog poznavanju kulturne i društvene scene – hrvatska naivna umjetnost 1960-ih

Pisma slikara Ivana Lackovića učitelju Martinu Mihaldincu (1962. –1967.)

MARIJAN ŠPOLJAR

1. Uvod

Među donacijama koje su u 2013. godini dospjele u Muzej grada Koprivnice jedna je posebno zanimljiva za povijest naivne umjetnosti u Podravini, za kompleks kulturnih i društvenih odnosa u 60-im godinama prošloga stoljeća te za bolje poznavanje pozicije, uloge i nazora pojedinih protagonista kulturnog i duhovnog života toga vremena. Riječ je o fasciklu kojega je 11. srpnja 2013. koprivničkoj muzejskoj instituciji poklonio Martin Mihaldinec iz Virja, a u kojemu se nalazi desetak dopisnica, pisama i čestitki koje mu je pisao Krsto Hegedušić te 28 pisama, 3 dopisnice, 2 razglednice i 3 novogodišnje čestitke Ivana Lackovića Croate upućenih Mihaldincu, a sve u razdoblju od 1963. do 1967. godine.¹ U tim dokumentima privatne prepiske najveći broj su odgovori na pisma koje je ovaj virovski prosvjetni, kulturni i politički djelatnik slao velikom umjetniku te naivnom slikaru na pragu afirmacije, ali i čitav niz zapažanja, mišljenja i sugestija koje su izvan osnovnog funkcionalnog karaktera tih pisama. Dužina, oblik i stil zapisa proizlazne ne samo iz različ-

tih intelektualnih i društvenih pozicija njihovih zapisivača nego i iz karaktera međusobnih odnosa korespondenata: dok su s Lackovićem veze postojale još iz djetinjstva Mihaldinec je Hegedušića upoznao – upravo posredstvom slikara iz Batinske – tek početkom 1963. godine. No, bez obzira na strogo personalni oblik tih pisama te njihov profil i sadržajne nijanse možemo ih uzeti kao cjelinu, jer su upućeni istoj osobi i, najvažnije, raspravljaju o uskom krugu pitanja i problema iz aktualnog područja naivne umjetnosti te o akterima koji su tih godina bili glavni protagonisti neobično žive i kontroverzama obilježene *naivne* scene u Podravini, Hrvatskoj i Jugoslaviji. S druge strane, zbog obimnosti, u ovoj će se raspravi govoriti samo o korespondenciji Mihaldinec – Lacković dok ćemo prepisku sa Hegedušićem (odnosno, njegove odgovore ždalskom i virovskom učitelju) objaviti drugom prilikom.

2. Bujanje naive te njezine kulturne i društvene posljedice

Početak šezdesetih godina vrijeme je prvoga većeg vala u širenju naivne umjetnosti (u Hrvatskoj): pojava više autora iz tzv. druge generacije Hlebinske škole (Gaži, Filipović, Dolenc, Večenaj, Kovačić, J. Generalić i drugi) i

¹ Ugovor o darovanju predmeta pokretne kulturne baštine, Ur.broj 9/2013, od 11. 7. 2013.

nekolicine jakih ličnosti izvan škole desetak godina ranije (ponovno *otkriće* Smajića, Buktenica, Feješ) nije imalo oblike i karakter masovnoga fenomena kao što su imale pojave u ovome desetljeću. Osim kvantitativne mjere, što se očitovalo u registraciji niza novih slikarskih i kiparskih imena, podosta i izvan Podravine, mnogi od aktera toga pokreta bilježili su svoje, umjetnički najuvjerljivije faze (Večenaj, Kovačić, Mehkek), a neki od onih koji su do tada stvarali na amaterskoj razini zadobili su iznenađujuću izražajnu snagu (Skurjeni, Rabuzin). I kao što u sličnim okolnostima uvijek biva, disperzija je sa sobom donijela i niz pojava čije se posljedice nisu uvijek reflektirale kroz umjetnost nego su svojim učincima opterećivale ili obogaćivale i sferu širih društvenih, kulturnih i ekonomskih odnosa. Povećano zanimanje javnosti često je interes prebacivalo s umjetničkih na paradruštvene vrijednosti i na privatni život protagonista, s institucionalnog galerijskog polja na širu izlagačku scenu bez reda i kriterija, s kvalitete na kvantitetu, s ozbiljne stručne razine na bizarnosti i skandale. Pod dojmom, često prenapuhanih, uspjeha nekolicine najpoznatijih naivnih umjetnika mnogi su ne samo sanjali nego i radili da uspiju preko noći i mimo standardnih puteva razvoja. Nije u pitanju bio samo lov za „kokom koja nosi zlatna jaja“, kako je u Kerstner-Golik-Sagnerovoj maestralnoj interpretaciji ismijan taj sindrom nego su se ispreplela i složena, za naivu tobože neobavezujuća pitanja kulturne politike, nacionalne kulture, odnosa institucija i novih oblika djelovanja, moralni uzusi, i tako dalje. Galerija primitivne umjetnosti, kao središnja nacionalna muzejsko-galerijska ustanova, postala je za jedne brana kvalitete, stručne valorizacije i institucionalne organizacije naivne umjetnosti u Jugoslaviji, a za druge, nedosljedna, nedovoljna i stručno krajnje sumnjiva, privatizirana ustanova. Javile su se mnoge inicijative iz lokalnih središta naive ne samo iz Hlebina i Koprivnice, nego i iz Gole, Zlatara ili Ernestinova (ili iz Trebinja, Uzdina, Kovačice, Oparića, Svetozareva, ako je riječ o jugoslavenskoj razini), počela su neformalna okupljanja onih slikara i kipara koji su stvarno ili prividno, opravdano ili neopravdano ostali u drugom planu kritike i središnje institucije, uslijedile su za medije uvijek zanimljive polemike i javne svađe protagonista, osnovano je novo Društvo naivnih umjetnika, krenule su inicijative za iz-

gradnju galerije u Hlebinama. Kontaminacija perifernim pitanjima ipak nije mogla prikriti nekoliko bitnih problemskih pitanja u tim događajima: što je naivna umjetnost i u tome smislu kakva je geneza hrvatske naive, uloga institucija i kritike te kakvi su povijesni, prostorni i kulturološki okviri naive. *Personalna pitanja* koja su ubrzo došla u prvi plan, bila su važna, ona su bila *povod*, pa ponegdje i *uzrok* nesporazuma, rasprava i akcija, ali je glavni *razlog* ipak bio u sljedećem: kada se jedna kulturna inicijativa i umjetnički *izraz* razvije i proširi preko granica svojih *prirodnih* zadataki i *logičnih* institucionalnih okvira i kad postane *pokret* s izraženim interesima pojedinaca, grupacija i struktura teško je obuzdati i različite aspiracije za njenom kontrolom, vođenjem, korištenjem ili usmjeravanjem. Tako se dogodilo i s hrvatskom naivom, odnosno s njezinom središnjicom, Hlebinskom školom. Ona je postala simbol, ali i praktični poligon za dokazivanje ili odbacivanje teorijskih teza o autonomnosti, autohtonosti i izvornosti naše naive. Dvije intelektualne i duhovne pozicije simbolizirane i personalizirane u ličnostima Krste Hegedušića i Dimitrija Bašičevića, svaka sa svojim argumentima, interesima, umjetničkim orijentacijama, institucionalnim i medijskim uporištima zauzele su i branile svoje čvrste pozicije do kraja. Pri tome, obje su imale utemeljene i valjane argumente za polarizaciju, gdje je pozivanje na istoga *krunskoga svjedoka* (Ivana Generalića) bilo jedan od paradoksa čitavog tog kulturnog i društvenog *slučaja*. I još: obje su umjetničke i *ideološke* fronte bile na neki način u *pravu* kada su povijesni argumenti bili u pitanju, ali su obje bile u *krivu* kada se s teorije i prošlosti spustilo na razinu dnevne kulturno-političke prakse.

U konačnici, ili barem iz današnje perspektive istina je bila na strani onih koji su u našoj naivi vidjeli autentičnu umjetničku pojavu, koja ne može biti vođena, kanalizirana, usmjeravana ili vrednovana s relativističkim kriterijima. Stoga, bez obzira na izražene osobne psihološke, karakterne i interesne razloge Ivan Generalić je bio u pravu: nije se pokorio.² No, u tome „nepokoravanju“ i nepri-

2 Ivan Generalić nije se pokorio. Kad se osjetio dovoljno jakim, pobunio se je. Protiv čega? Protiv starih zasluga, tutora ili komesara na vlastitim izložbama? To mogu zaista biti tračevi, akcidentalni izgledi i sporedna očitovanja nekih naših anakronizama. Dozvolio bih sebi da potražim suštinu pobune, a meni se čini da je ona u sljedećem, ili nas barem samo takva njena motivacija može zanimati: je li naše naivno

stajanju na izložbe koje organiziraju i usmjeravaju eksponenti nove institucionalne moći pod „kontrolom“ Hegedušića i JAZU koje su krenule od izložbe Hlebinske škole na Bienalu u Sao Paolu 1955. godine pa do izložbi u Londonu i Edinburgu 1962. godine i u kojima se implicite Generalić i „škola“ uzimaju kao Hegedušićev „proizvod“, došlo se do paroksizma: neki su se principi branili forme radi, neki zato što je to bio zahtjev autoriteta s druge strane institucionalne pozicije i što je sve to, zapravo, bio nastavak davno započetog „sukoba na likovnoj ljevici“. ³ A da je s obje strane u tome sukobu bilo i puno subjektivnih, velikom taštinom ili materijalnim interesima usmjerenih stavova pokazuje i korespondencija Mihaldinec – Lacković i Mihaldinec – Hegedušić.

slikarstvo zaista naivno ili spontano ili je naučeno od nekog drugog? Je li, dakle, ono izvorno ili izvedeno, rođeno autogenezom ili rukovođeno? Čak mi se ni problem prvog impulsa ne čini osobito važan, i zato nitko ne treba biti prikraćen u svojoj ulozi, niti bi tu ulogu trebalo negirati. Bitno je: naši naivni umjetnici ne smiju ići po svijetu ni steći svoj položaj pod nečijom zastavom, a najmanje nekog slikara. Bilo kojeg., vidi u: GAMULIN, Grgo: Nije se pokorio // Prema teoriji naivne umjetnosti, Studije, eseji, kritike, prikazi, polemike 1961. – 1990., Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske i Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 1999., 15–19.

3 To je ona poznata priča o *borbi mišljenja*, koja je najintenzivnije trajala od 1953. do 1955. godine. (...) Sukob je kulminirao 1955. godine zahtjevom Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske da se dvojici najeksponiranijih kritičara – Putaru i Bašičeviću zabrani javno kritičarsko djelovanje. Kako je iza toga barem simbolično kao glavni lik i najmoćniji arbitar institucionalne scene stajao Krsto Hegedušić, možda je, razumljivo, mnogo manje prihvatljivo da je Bašičević u jednome trenutku krenuo i u korištenje sličnih sredstava kakve je koristio i njegov oponent, dakle počeo je tražiti argumente izvan sfere najuže likovne problematike. Točnije: u povijesti, odnosno u području gdje je Hegedušićeva pozicija poduprta mišljenjem vrhovnoga intelektualnoga autoriteta (Krlježe), bila najjača u genezi Hlebinske škole i u *otkriću* Ivana Generalića. Proces preispitivanja Hegedušićeve uloge i upitnost nad značenjem hlebinskog eksperimenta došla je, doduše, kao rezultat Bašičevićevih postupno formuliranih teza o slobodi imaginacije i o izvornim korijenima, ali je onda, spoznavši mogućnost da nagazi Hegedušića na njegovu najosjetljivijem mjestu, skrenuo i prema pokušaju izvrtnja činjenica što će, kako kaže Lj. Kolečnik, razotkriti i njegove *naglašeno subjektivne, posve izvanumjetničke i psihološki vrlo složene motive (svoga) kritičarskog angažmana*, vidi u: ŠPOLJAR, Marijan: *Mangelos u Hlebinama*, katalog izložbe, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2014., 6–7.

3. Bijes i ojađenost u Lackovićevim viđenjima stanja u naivi

Prepiska je trajala od 1963. do 1967. godine, dakle u vrijeme najintenzivnijih rasprava, polemika i događaja oko naivne umjetnosti. Martin Mihaldinec⁴ radio je u to vrijeme, prvo, kao učitelj u osnovnoj školi u Ždali, da bi 1965. godine preselio u Virje i vodio tamošnje Narodno sveučilište: pokretan, znatiželjna duha i sklon umjetnosti upoznao se s većinom naivnih slikara i kipara iz hlebinskog kruga i radio na njihovoj popularizaciji ne samo u lokalnim novinama (Glas Podravine, Bjelovarski list, Đurđevački vjesnik) nego, preko rubrika „pisma čitalaca“, članaka i kritika i u zagrebačkim novinama i časopisima (Vjesnik, Večernji list, VUS, Telegram, Kaj). S Ivanom Lackovićem Mihaldinec se znao od djetinjstva: mada je bio nešto mlađi zajedno su se igrali na istim mjestima (što se spominje i u slikarevim pismima: *Pa ti se još sjećaš kakav sam bio i kak smo bili oblečeni svi u domaće platno pofarbanu jer za onda smo još bili bogci. To ti najbolje znaš. Spomeni i Lomovski jarek i Živkov jarek, gdje smo se sklizali...* (10. listopada 1963.)), bili su prijateljski povezani niz godina, pomagali su jedan drugom oko realizacije sličnih kulturnih projekata, sve dok politika i ideološki pogledi nisu početkom devedesetih godina njihove odnose ohladili. Prvo spominjanje slikarskih tema zatičemo u Lackovićevom pismu od 5. veljače 1963. godine (pisano na pisaćem stroju, što je rijetkost u njihovoj prepisci), gdje se nakon nekoliko konvencionalnih, uvodnih rečenica slikar hvali novom izložbom: *Nemoj zamjeriti što ću ti se brže pohvaliti da i moje slike idu u Ameriku. Eto vidiš nakon toliko peripetija i traženja ipak sam našao sebe, a to moram ti priznati nije lako*. Poslije detaljnog opisa slika Lacković se u trećem dijelu pisma žali na Generalićev postupak: *No želio bi ti skrenuti pažnju da kupiš Vjesnik u srijedu i da pročitaš Generalićevu izja-*

4 Martin Mihaldinec rođen je 11. 7. 1937. godine u Batinska. Osnovnu školu polazio je u rodnom selu, u Kalinovcu i Đurđevcu, gimnaziju u Koprivnici, a Pedagošku akademiju u Čakovcu. Najprije je radio kao učitelj u Ždali (1962. – 1965.), zatim u Virju (1965. – 1968.), pa kao direktor Narodnog sveučilišta u Đurđevcu i drugdje. Već od početka šezdesetih godina prijateljski surađuje s naivnim slikarima i kiparima iz cijele Podravine, priređuje izložbe te humanitarne akcije i piše, često polemički, u novinama i časopisima o naivcima. Jedan je od inicijatora izgradnje Galerije u Hlebinama.

vu opet sabotira izložbu u Americi i daje izjave da ne želi izlagati jer sa njime izlazu neki slikari sumnjivih kvaliteta. Vidiš li ti zaštitnika i učitelja hlebinskih slikara. On se srami nas mladih, sigurno se boji da ne bi možda prodao slike (5. ožujka 1963.).⁵ U pismu od 22. veljače 1963. godine Lacković piše: *Dragi Martin! Evo ti šaljem ponovo Telegram pa pročitaj u rubrici bojište mišljenja „Otvoreno pismo društ. hist. Hrvatske“ sada će ti biti malo jasnije što sve Generalić radi sa svojim Bašičevićem. Apsolutno Krstu Hegedušića brišu iz naivne umjetnosti kao da on ne postoji. Ovo je za osudu. To sve čine zbog trgovine. Vidiš kakova groznava pohlepa za novcem (22. veljače 1963.).* Ivana Generalića, kao glavni lik i metaforu svih loših odnosa u naivi Lacković spominje u više pisama: *A Generalić je čisti tip trgovca i pohlepnika za novcem, a ne slikara idealiste. Mene bi stid bilo da sam jedan Generalić, a stidilo bi se čovjeka koji mi je pomogao. Tko bi znao za Generalića i Hlebine da nije bilo Heg. Sigurno nitko i nikada nebi postojala naivna umjetnost u Hlebinama“ (10. listopada 1963.)* Ili, u još žešćem i razočaranim tonu: *„Došla je reforma, galerija⁶ se neće odvojiti od galerije suvremene umjetnosti, a mi smo si usrali put i nikome ništa. Štaćeš, žalosno je to, ali istinito, dva Hrvata tri stranke, pa nas zato jaše sve zlo. Hlebinskom „Kruppu“ nije stalo do zbora i dogovora, jer on ne vidi dalje od nosa. Njemu je dolar bog, pa mu više ništa i ne treba. Njemu nije stalo za njegovu zemlju i pokrajine, on i dalje surađuje sa izrodnom koji je i svog oca stvorio slikarem, a nema veze što je slikarstvo. Čovjek se naprosto razočara na svemu kad vidi kako su to prljave stvari. Govori se jedno, a čini se drugo (21. siječnja 1966.).*

Slična su zapažanja i o ostalim podravskim naivcima s one strane barijere: *Vihor će zaljuljati krošnje, ali korijen se čvrsto drži. Jedno propovijedati a drugo činiti ne može se daleko*

doći. Svako vrijeme nosi svoje breme. Ostati će trag, ali ni Hrvatska neće zaboraviti „dobro“ koju joj nesuđeni sinovi učiniše (Galerija u Hlebinama upitnik?). Večenaj, I. Generalić Kovačić Filipović. „Sodoma i Gomora“ ličnih interesa“ (...1966.). Ili: *Samo je žalosno što naši podravski slikari sve podređuju materijalnoj koristi, a ne gledaju da naš kraj nešto dobije i moralnoj stvari. Kovačić i Večenaj su (nečitko, op. autora) tipovi. Sada im Mića Bašičević pravi izložbu u Splitu. Umjesto da pristanu uz Krstu Hegedušića oni su se prodali za novac Bašičeviću. (...) Dok se Ledić bori svim silama da jedanput raščisti stvari i da galerija primitivne prihvati sve mlade, umjesto da Lediću daju podršku oni mu okreću leđa kao i Generalić. Svinjarija. Znaš da sam revoltiran do neba (4. lipnja 1963.).* U jednom od sljedećih pisama Lacković kaže: *Ono što mi pišeš o Večenaju, zbilja nije lijepo, ali ti budi uporan i ne popuštaj. Dobro je da si mu rekao bez okolišanja da kruži glas da je umišljena veličina (23. listopada 1963.).* U pismu od 17. veljače 1964. Lacković ohrabruje: *Martine moj! Borba je teška, ali isplati se živjeti! Budi bez brige biti će sve u redu. Samo još o tome šuti. Iz nepouzdanih izvora čujemo da će nešto biti. A, što će učiniti Filipović, Večenaj, i Kovačić i Gen.? Ipak još ima dobrih ljudi. Neboj se nismo propali. Neka se smiju i bjesne „zvijezde“.* U jednom pismu od 18. studenoga 1965. Lacković moli Mihaldinca da kupi Glas Podravine od 10. studenoga i pročita izjavu Franje Filipovića da će buduća hlebinska galerija prosperirati ako u njoj ne budu zastupljeni akademski slikari. *Molim te ovo se odnosi na Hegedušića, jer se Filipović prijatelji sa Generalićem pa daje izjave protiv Hegedušića, a Generalić osporava Hegedušiću prisustvo u naivnoj umjetnosti (sa svojim prijateljima Gamulinom i Bašičevićem).*

4. Mića Bašičević – glavna meta

Kako je cijeli sukob na javnoj sceni veza- noj uz naivnu umjetnost nastao činom protivljenja jedne grupe, pretežno mladih, nadolazećih slikara i kipara prema *restriktivnoj* politici Galerije primitivne umjetnosti i postupcima njezina voditelja dr. Dimitrija Miće Bašičevića nije čudno da se u gotovo svakom Lackovićevom pismu pojavljuje neka opaska, drugačije viđenje ili gorko razočaranje, pa i bi- jes prema ovome nositelju i simbolu uzurpa- cije kustoske i kritičarske pozicije. Posebno je to pojačano nakon skandala oko Ilije Bosilja, naivnog slikara koji se iznenada pojavio kao,

5 Bojkot izložbe, kao metodu pritiska ili kao demonstrativan čin, koristio je Generalić svaki puta kada je iza inicijative stajao Hegedušićev interesni krug. Kasnije će se toj metodi, nesumnjivo uz Bašičevićevu inicijativu ili čak *direktivnu*, povremeno priključivati i Filipović, Večenaj i Kovačić.

6 Misli se na Galeriju primitivne umjetnosti u Zagrebu, koja je 1957. godine nastala iz Seljačke umjetničke galerije pri Seljačkoj slogi u Zagrebu i koja je djelovala u današnjoj Zvonimirovoj ulici. Galerija je 1964. godinu preseljena u Ćirilometodsku ulicu u Zagrebu, a danas se zove Hrvatski muzej naivne umjetnosti. Od 1954. godine s Galerijom honorarno surađuje, a od 1958. Galeriju i vodi dr. Mića Bašičević (sve do ostavke nakon Afere Bosilj 1964. godine).

do tada anonimna slikarska ličnost, zasjao na slikarskoj sceni, a za koga se uspostavilo da je Bašičevićev otac.

U jednom od prvih pisama Lacković pokušava objasniti njegovu poziciju, mjesto i karakter te skicirati genezu čitave situacije: Šaljem ti Jugoslaviju⁷, ali budi oprezan jer je Jugoslavija pisana protiv Hegeđušića pa da ne nasjedneš kojoj nemiloj frazi u kojoj biografiji ili članku. No svakako će ti biti od koristi da se bolje upoznaš sa svom materijom. Šaljem ti i katalog sa Prvog kvadriranja iz Čačka. Šaljem ti izrezak i Politiku i izjavu Krste Heg. o Hlebinama pa si i to prostudiraj. Šaljem ti i jednu Republiku iz 1955. god gdje imaš članak o najpoznatijem stručnjaku Mići Bašičeviću. Taj članak napisao je J. Depolo vrlo zapaženi kritičar i profesor. Depola je napao Radoslav Putar, Bašičevićev prijatelj što se upustio u pisanje o naivcima, pa je vrlo važan odgovor. Depolo je prijatelj K. Heg, a Mića Bašičević i Putar i njihovi istomišljenici smatraju da je Mića najpozvaniji stručnjak za naivce i koga on prizna taj je afirmiran (10. listopada 1963.). Nedugo nakon toga stiže još jedan „slikoviti“ Bašičevićev opis: To ti je opasan delokožac i trgovac. Taj bi za novac prodao svoju rođenu majku kao i Generalić i njegova družba. Bašičević bi mogao gledati čovjeka i gaziti po njemu, ali mu ne bi pomogao. Ako se je itko molio njemu onda sam se ja, da me primi u galeriju, ali uvjet je bio prekinuti sa svima ne izlagati nigdje, brisati Heg. K iz biografije i pisati u novinama kao i Generalić da me se nigdje ne izlaže. A ja sam molio doktore razumite me ja sam bez ikakve obaveze bio kod Heg. K. No on to nije razumio i pokazao mi je put. Takav je to tip, trgovački (20. studenoga 1963.). U pismu od 8. kolovoza 1964. godine još uvijek postoji Lackovićeva ogorčenje: Bihalji Merin iz Beograda organizirao je opet izložbu negdje vani i to sa Bašičevićem, ali Skurjenog nije izložio a niti nas mlađe. Vidiš li ovaj zvjerinjak. Ja tebi ti meni i ništa drugo. I to se može nazvati pravdom i pravicom (...nejasno, op. autora) umjetnošću. Nema umjetnosti. Sve su to maske naivne i nenaivne ili prijateljske. Ili: Pitam te što je to umjetnost? Bada sam ja talent i ne znam što ako nemam prijatelja. Vidiš! Jedan čovjek se nađe i smatra se da on ima pravo stvarati umjetnike. Koga on primi, taj je dobar a koga on neće ako se ne pokori njegovim zahtjevima, taj ne vrijedi ništa. Zar je to

7 Časopis *Jugoslavija bio* je ilustrirani magazin koju je pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća izdavala Jugoslavenska knjiga iz Beograda, a u kojem je objavljeno više priloga o naivnoj umjetnosti, pa i jedan tematski broj.

spojivo sa socijalističkim principima? Vidiš li kulta ličnosti! I to se dešava tu na našem tlu. Na ovoj zemlji za koju sa toliko ideala živimo. Zar je Bašičević jedini kome se moram pokoriti? Ja nisam prignuo koljeno pred njim pa sam za to izletio iz galerije. Ali nemoj misliti da i ovi podlaci neće doći na svoje. (...) To su i oni kao Rabuzin, koji si grade budućnost na tuđoj nesreći (17. veljače 1964.).

U nekoliko narednih pisama spominju se i detalji oko afere Bosilj⁸: Ledić će ti poslati „Dugu“ od 13. prosinca. Ako možeš negdje si nabavi Dugu od 25. listopada. Bašičević je potpuno raskrinkran i cijela njegova klapa i Gvozdenovička i Bek. Ilija Bosilj naivni slikar je otac M. Bašičevića. To je škandal. Kad dobiješ Dugu molim te napiši komentar (15. prosinca 1964.). Ili: U Zagrebu su organizirali izložbu „Ilije Bosilja“ u stud centru, ali ja nisam išao pogledati. Kažu da to nije ništa. Maleković je napisao poraznu kritiku u *Vjesniku*. Borba je objavila vrlo lošu kritiku. Samo je Mirjana Gvozdanović napisala pozitivnu kritiku u *Telegramu* i *Studentski list* neku malu kritičicu. Eto, vidiš sami sebi pišu kritike i tako se guraju u javnost. Bašičević se zamjenio, zamjenio ga je Kelemen, ali kažu da se nije mnogo izmjenilo. Gamulin brani svim silama Bašičevića i Bosilja. Za nas kaže da smo grupa neznatnih naivaca (2. ožujka 1965.).

O činjenicama oko toga slučaja i njegovim nedoumicama, koji je zaokupio kulturnu, medijsku pa i političku javnost početkom 60-ih godina bilo je objavljeno niz napisa, članaka, komentara i kritika, a mi upućujemo na one koji razmatraju kulturološku i umjetničku kompleksnost slučaja, a ne koriste taj slučaj samo za društveno-medijsku halabuku.⁹

8 Slučaj *Bosilj* naziv je za aferu koja je buknula krajem 1964. godine kada se doznalo da je naivni slikar Ilija koga su već dvije-tri godine favorizirali kustosi Galerije primitivne umjetnosti zapravo Ilija Bašičević, otac Miće Bašičevića. Kroz niz napisa i polemika, pa i javne demonstracije slikanja, nastojalo se dokazati ili osporiti autentičnost toga slikarstva i ispitati moralna strana cijeloga slučaja.

9 O tome vidi u: GAMULIN, Grgo: *Prema teoriji naivne umjetnosti*, Zagreb, 1999.; DEPOLO, Josip: *Studije i eseji, kritike i zapisi, polemike 1954-1985.*, Zagreb, 2001., MALEKOVIĆ, Vladimir: *O izvornoj ili naivnoj umjetnosti 1964-1980.*, Zagreb, 2008.; CRNKOVIĆ, Vladimir: *Studije i eseji, recenzije i zapisi, interpretacije, 1983-1997. i 1997-2001.*, Zagreb, 2002.)

5. Osvrti na Hegedušića, Galeriju primitive i na međusobne odnose

U pismima je zanimljivo pratiti opis kontakata i teme razgovora između Lackovića i Krste Hegedušića. Poznato je, naime, da se Lacković u svojim počecima čvrsto oslanjao na Hegedušićeve slikarske upute i da je često dolazio u njegovu Majstorsku radionicu. Njihovi kontakti započinju 1962. godine, a ostvareni su posredstvom Gerharda Ledića. U pismima Mihaldincu više se puta komentiraju neke upute, opaske ili postupci Hegedušićevi, njegova razmišljanja i stavovi o aktualnostima u naivi. Na primjer: *Dobio sam i od Hegedušića kartu u kojoj ovako piše: Danas ste bez sumnje najbolji crtač među takozvanim naivcima i bilo bi šteta da ne sudjelujete na ovoj manifestaciji...*¹⁰ *Eto vidiš dragi moj Martine i to je veliko priznanje, jer Hegedušić svoje ime ne daje baš onako. Nosio sam crteže k njemu i on mi je one najobičnije precijenio na 30 000 Din komad (3. listopada 1963.).* O sugestijama oko slikanja koje je dobivao Lacković piše 10. listopada 1963. godine: *Krsto mi je rekao da neka ne slikam zakrpe, da nisu naši ljudi danas takvi. I tumačio mi je na Kovačičevim radovima da ono crvenilo i plavilo ne valja i da je to ne slikarstvo nego ilustratorstvo. Rekao je da to nije podravski kraj i one kuće da su holandskog tipa, ali ti o tome ne govori, jer će misliti da sam im zavidan i nemoj ih upozoravati. Meni je Krsto rekao da neka budem realista no uz male iznimke pa ja se i toga držim. Da neka budem čim bliže prirodi i ljudima.*¹¹ Dio jednoga pisma odnosi se na dogovaranje prvog susreta Mihaldinca s Hegedušićem: *Mogu ti reći da sam poslao profesoru Hegedušiću i on mi je odgovorio, evo ovako: Poštovani druže Lackoviću! Primio sam poslano. Drago mi je da još uvijek ima ljudi koji ne nasjedaju mistifikacijama i lažima. Posjetite me s autorom ovoga članka, ali prije najavite na telefon da ne idete badava. Ponesite*

¹⁰ Riječ je o manifestaciji *Likovna jesen u Somboru*, na koju ga je uputio sam Hegedušić. O toj izložbi Lacković piše: *Upravo sam primio iz Sombora Zapisnik da su mi primljena 3 rada za izložbu koja će biti otvorena pred dan Republike 21. studenoga. Naziv izložbe je „Likovnajesen“ jugoslav. trijenale grafike. Slike (crteži, op. autora) koje su primljene nose naziv „Pavelna paši“, „Podivljali konji“ i „Kalinovečki peski“. Ja sam zadovoljan. Glavno da uđem u katalog (23. listopada 1963.).*

¹¹ Na ovom se jednostavnom primjeru vidi da je Hegedušić i dalje, trideset godina nakon *Zemlje* još uvijek tražio striktnu primjenu zemljaškog koncepta *slikaj ono vidiš što*.

slike jer želim razgovarati s vama i o slikarstvu (1. studenoga 1963.).

Kako su tih godina u središtu pažnje kritike rada Galerije primitivne umjetnosti, Apel grupe naivnih umjetnika, osnivanje novoga Društva naivnih, polarizacije kritičara, slučaj Bosilj i druge aktualnosti, jasno je da se ta pitanja spominju i u prepisci Mihaldinac – Lacković. Na primjer, u jednome pismu Lacković javlja da je *Galerija primitivne za sada zatvorena i seli u Čirilometodsku ulicu 3. Gornji Grad. Objavili su u novinama da dolazi u pitanje i da najavljena izložba Filipoviću neće biti. Svakako manevar je da se izbjegne savjetovanje*¹² *da se sve pokrije zato su i napravili preseljenje baš u ovo vrijeme samo da se prljavi poslovi čim više pokriju. Eto, tako stvari idu i dokle će ići. Mića bi već davno kapitulirao ali ga podržavaju Gamulin i drugi (nečitko) teli Gamulinovi (nečitko) (.....).* Ili, o novome Društvu: *Program društva je da se jednom postavi na zdrave noge naivna umjetnost, da se čovjeka metne u prvi plan i njegov rad, da se isključi menađerstvo, da se izda zajednička monografija svih naivaca od početka rada Krste Heg. sa seljacima, da se objave dokumenti iz zemljaških dana te da se raščiste odnosi koji su smetali daljem razvoju naivne umjetnosti. Društvo ne misli postati profesionalna organizacija, jer nema za to ni uslova. Cilj društva je da se poveže sa svim naivnim umjetnicima Jugoslavije. Nastojat ćemo pozvati sve pa i Gen i Kovačića i Večena-ja jer društvo nema za cilj stvaranje novog fronta već će tražiti da vrata galerije budu otvorena za sve jednako prema kvaliteti rada. (ovo možeš i objaviti) (...).*¹³ U međusobnoj razmjeni informacija i mišljenja u više pisama Lacković hrabri Mihaldinca da ustraje u aktivnosti kritičara-amatera, uvjeren da njegovi prilozu u lokalnim novinama i drugdje mogu pridonijeti širenju istine. *Napis o meni je dobar. Zbilja si već izgradio rječnik, samo smjelo naprijed. Kritičar se ne stvara u školi i ne dobija se diploma nego se ra-deći usavršava a ti zbilja imaš perspektive, samo*

¹² Savjetovanje kritičara i naivnih umjetnika, koje su tražili slikari i kipari, održano je najzad, 26. siječnja 1965. godine, u organizaciji Savjeta za kulturu Skupštine grada Zagreba.

¹³ Hrvatsko društvo naivnih umjetnika djeluje od 1963. godine, a prvi Pravilnik su potpisali I. Rabuzin, M. Skurjeni, S. Bastalec, A. Bahunek, D. Belina, D. Jurak, I. Lacković, D. Gaži, M. Matina i F. Klopotan. Povod za osnutak Društva je neslaganje s izlagačkom politikom i stručnom pomoći Galerije primitivne umjetnosti te traženje *nezavisnih* puteva afirmacije. Društvo je 1973. godine osnovalo i vlastitu Galeriju Mirko Virius u Zagrebu.

zastupaj ono što si započeo. Objektivnost i istinu i sve provjeri što napišeš. Vidiš Kanižaja? Lovac u mutnom ili čovjek za dvije stolice. „Muževnije je sjediti na nijednoj stolici a ne na dvije stolice“. Martine samo naprijed. Nemojmo se obazirati natrag. Generalić i grupa njegova su oni koji vuku kola natrag (20. studenoga 1963.). Ili: *Primio sam novine. Odlično, čestitam, ali moraš biti još žešći i otvoreniji. Vidiš da ni „menadžerka“¹⁴ ne bira riječnik. Nemoj se ništa bojati. Samo hrabro naprijed. Na mucu se poznaju junaci. Ako galerija ne bude egzistirala to će biti zasluga „naših“ slikara. Ako ti Gvozdanovička odgovori ti isto (ne-čitko) njenom odgovori i njoj (9. lipnja 1965.). Zatim: Neću te gnjaviti više ovim svojim dosadama nego iskreni pozdrav i svako dobro a ti piši. Ti moraš biti prvi podravski kritičar i moraš ulaziti i u opis djela i analizu kompozicije i boje. Ti si prosvjetni radnik i ti imaš pravo a to je dobro da si našao nešto što te zanima, stime ćeš steći ipak re-nome, jer ljudi pitaju tko je taj Mihaldinec. Samo hrabro naprijed. (...) no ti ipak svačas da osim običnog života postoji i jedan drugi a taj može biti umjetnički literarni ili bilo kakav drugi (4. lipnja 1963.). U tim pismima ima i jedan indikativan pasus, koji je, u svakom slučaju, izraz iskrenosti, ali upućuje i na onu drugu stranu Lackovićeve ličnosti. On glasi: *Ja bi isto nešto napisal protiv Generalića, ali ja ne smijem jer će me onda mrziti. Zato ja moram šutjeti pošto me ubrajaju u Hlebinsku školu. Znaš i sam da nije dobro da ja kao slikar govorim protiv njega i protiv Bašičevića kad mi je k njima doći* (22. veljače 1963.).*

6. Važnost Lackovićeve epistola

Na Lackovićeve zapise mnogi su već upozoravali, bilo je pokušaja da ih se sistematizirane ponegdje i objavi, a nakon njegove smrti Vladimir Crnković je za komemoraciju u HNK 1. rujna 2004. godine načinio i kraći izbor njegovih epistola, koje je čitao Vanja Drach.¹⁵ Kao i u svojim slikama i crtežima Lacković je liričar i nostalgičar, kome je sentimentalno, melankolično viđenje zavičajnih staza uvijek važnije od realnoga opisa, neki detalj s meta-

foričkim implikacijama presudniji od cjeline. Meke, suptilne, lirske niti koje se sporo, kao paučinasta koprana vuku u prizorima njegovih razvučenih panorama imaju svoj literarni ekvivalent u mnogobrojnim epistolarnim zapisima i intervjuima. Pisma koja je slao Mihaldincu tek na momente zaiskre kojom poetskom finesom ili lirskom obječijom; one su pisane s povodom, izvješćuju o nekim inicijativama, komentiraju neke prilike ili informiraju o umjetnikovoj slikarskoj svakodnevnici (izložbe, putovanja, kritike). U tom smislu korisniji su za kroničara i biografa, ali ni analitičar neće u njima biti zakinut: čitav niz informacija iz prve ruke bit će od koristi ne samo za rekonstrukciju stanja i zbivanja nego i za njihovu objektivniju valorizaciju. Čitajući ta pisma uspijevam u njihovoj žurnosti, u rečeničnom slijedu, u eskapadama vidjeti Lackovića kako za svojim zatranim radnim stolom u Ilirskoj, za kasnovječernjih sati, pri svjetiljci noćne lampe ispunjava svoje posljednje dnevne obaveze, neke s debelim zakašnjenjem, ali s pouzdanjem da u konačnici ni jedno pismo neće ostati neodgovoreno, ni jedna molba neuslišana. (*Toliko ima posla da ne znam gdje mi je r. a gdje glava.*, od 17.1964.) ili *Nemoj se ljutiti što ti se nisam javio prije. Toliko sam zauzet poslom da nikud ne stignem. Već imam 10 pisama i nikom nisam odgovorio* (15. prosinca 1964.). Potpisnik ovih redaka i sam je, kao mladi kustos Muzeja grada Koprivnice, vodeći program Galerije Koprivnica, ali sredinom sedamdesetih godina dvije-tri godine intenzivno brinući i o programu Galerije Hlebine, napisao svoje prve službene dopise Lackoviću. Naime, jedno od nelogičnosti u rutiniranom djelovanju hlebinske institucije koje se *prekidalo* samo u slučajevima prigodnih inicijativa njezina *patrona*, Galerije primitivne umjetnosti u Zagrebu bilo je nepostojanje bilo kakve suradnje s Lackovićem. U desetak godina *blokade* Lacković je gotovo potpuno *izopćen* iz Koprivnice i Hlebina i tek je sa svojom užom matičnom sredinom (Đurđevac, Batinske, Kalinovac) imao čvrste i dugogodišnje kontakte. Kako je moja temeljna ideja bila čvrsto, gotovo institucionalno okupljanje svih pripadnika Hlebinske škole ili *kruga* (jer smo željeli pokazati i širenje izvan determinirane poetike Hegedušićevog *eksperimenta*: od Viriusa, dijelom Mehkeka, Mare Puškarić, Ane Matine i još nekolicine autonomnih, a danas zaboravljenih pojava) karika koja je tu bila najvažnija bio je

14 Misli se na Mirjanu Gvozdanović, tadašnju kustosicu Galerije primitivne umjetnosti: kritičare i kustose s „druge strane“ fronte Nezavisni su pogrdno nazivali „menadžerima“ i „dolarasima“.

15 CRNKOVIĆ, Vladimir: *Pledoaje za Lackovićeve epistole* // Marginalije ili razotkrivanje nevidljivog, Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2009., 63–67.

upravo Lacković. No, ako sam se na rezerve, pa i na otvorenu sumnju u potrebu za tom suradnjom, mogao nadati (što se i dogodilo) od strane Ivana i Josipa Generalića, Večenaja i još nekih slikara, začudio me rezolutni Lackovićev stav: ne treba stvari *talasati* niti činiti bilo što prema obnovi starih animoziteta, podsjećati na sukobe čiji je odjek odzvanjao još od poznatih događaja i polarizacija iz šezdesetih. *Nije još vrijeme, profesore Špoljar ili Najte mene, ima još tolikih koji su od mene zaslužniji* bile su Lackovićeve riječi prilikom svakog susreta, kao ljubazni, ali rezolutan otklon od potrebe i mogućnosti za manjom ili većom samostalnom izložbom u Hlebinama. Ta se *odbijenica* nažalost produžila i za mandata kasnijih kustosa Galerije, tako da je Lackovićeva samostalka jedna od posljednjih (uz neostvarene izložbe Franje Mraza i Filipovića, na primjer) *crnih rupa* u izlagačkoj povijesti hlebinske institucije.

7. Zaključak

Lackovićeva prepiska s Mihaldincem za-dire kao i sva pisma među prijateljima u stanovita intimna razmišljanja, reakcije su lišene potrebe za ublažavanjem ili stilizacijom, pa je i poneki povišeni glas, gruba riječ (na granici psovke) razumljiv oblik razgovora. Oslobođena metaforične mimikrije i transformacije u verbalne simbole Lackovićeva je riječ otvorena, jasna, nimalo dvosmisljena, čak i onda kada priznaje vlastiti komformizam (vidi pismo od 22. veljače 1963.) Ta činjenica amnestira nas od odgovornosti za nepravilno ili nepotpuno pročitani tekst, dakle i za traženje *naknadne pameti*, kako su to nakon devedesetih, a posebno poslije majstorove smrti, radili neki njegovi privrženici i interpreti, izvrcući logiku i tražeći simbole i tamo gdje ih očigledno nije ni bilo.¹⁶ Ono što me u tim pismima u nekoj mjeri začudilo izostanak je bilo kakve društveno kritičke žaoke ili političke aluzije: je li zato što je Mihaldinec već onda za njega bio usprkos prijateljskim vezama, čovjek s *druge (političke) strane*, pa je teški *zavjet šutnje* na koji su posebnim mehanizmima neizravne ideološke presije bili prisiljeni mnogi od onih čija su djeca, muževi ili očevi nastradali (u vihoru rata, kako su ih *službeno* objektivizirali)

na poslijeratnim *križnim putevima*, svoje posljedice imao i u takvim privatnim razmjenama mišljenja ili u to vrijeme Lacković još naprosto nije razvio kasnije dominantnu svijest nacionalno orijentirane i državotvornom idejom vođene osobe. Tek, ni jedne obje-kcije ili aluzije na politiku, nacionalnost pojedinih osoba, partijske metode, povijesne kontroverze, itd. I kad piše o sebi spominje samo najvažnije *tehničke* opise onoga što je važno za njegov umjetnički svijet, za afirmaciju naive i za planove koje ima. Ali i ta činjenica govori o onome vremenu pa su i šutnje i *rupe* u pismu razlog više da dijelove te korespondencije javno objavimo, koliko god neugodne bile za one koji se u njima spominju ili koliko god pokazivali samo jednu, nikako istinitiju, stranu priče.

Literatura

- CRNKOVIĆ, Vladimir: *Studije i eseji, recenzije i zapisi, interpretacije 1983-1997*, Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, 2002.
- CRNKOVIĆ, Vladimir: *Studije i eseji, recenzije i zapisi, interpretacije 1997-2001*, Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti, 2002.
- CRNKOVIĆ, Vladimir: *Marginalije ili razotkrivanje nevidljivog*, Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2009.
- CRNKOVIĆ, Vladimir: *Umjetnost Hlebinske škole*, Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2012.
- DEPOLO, Josip: *Studije i eseji, kritike i zapisi, polemike 1954-1985*, Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2001.
- GAMULIN, Grgo: *Prema teoriji naivne umjetnosti*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 1999.
- *Hrvatska likovna kritika 50-ih*, izabrani tekstovi (prijedila Ljiljana Kolečnik), Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 1999.
- HANZLOVSKY, Mladen: *Nepoznati Lacković, slikar i disident*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2007.
- JALŠIĆ-ERNEČIĆ, Draženka: *Godine planiranja, izgradnje i otvorenja Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama // Podravski zbornik 34* (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2008.
- KOLEŠNIK, Ljiljana: *Između Istoka i Zapada*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006.

¹⁶ Vidi: HANZLOVSKY, Mladen: *Nepoznati Lacković, slikar i disident*, Zagreb: Golden marketing Tehnička knjiga, 2007.

- MALEKOVIĆ, Vladimir: *O izvornoj ili naivnoj umjetnosti*, Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2008.
- *Pedeset godina Hrvatskog društva naivnih umjetnika*, monografija, Zagreb: HDNUH, 2014.
- ŠPOLJAR, Marijan: *Mangelos u Hlebinama*, katalog, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2014.
- *Život umjetnosti 35/1983*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1983.

Izvori

- Muzej grada Koprivnice. Pisma Ivana Lackovića Martinu Mihaldincu, fascikl s 28 pisama, 3 dopisnice, 2 razglednice i 3 čestitke
- Muzej grada Koprivnice. Pisma Krste Hegedušića Martinu Mihaldincu, fascikl s 12 pisama, čestitki i dopisnica
- Glas Podravine, 1963. – 1965.
- Zapisnik sa savjetovanja s naivnim umjetnicima, 20. siječnja 1965.